

ERMENİ SORUNUNU ANLAMAK

“Ermeni Sorunu”, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan başlayarak ve sürekli olarak kafaları kurcalayarak, yetmişli yıllarda intikam amacıyla onlarca Türk diplomatının öldürülmesi, doksanlı yıllardan sonra Batı basınında ve parlamentolarında başlayan soykırım oylama modasına, ve yeni dönem tartışmalarına Türkiye’den bazı araştırmacıların da katılmasıyla, dünya ve ülkemiz gündeminde daha çok yer buluyor, çoğu kez de kültürel yaşamımızda önemli bir ayak bağı gibi görünüyor, neredeyse her an canlılığını koruyor.

Edebiyat ve kültür dünyasına adım attığım 21. yüzyılın ilk yıllarında yazdığım bazı yazılarda konuya ilişkin değinilerim olmuş, bunun üzerine TBMM Meclis Başkanlığı danışmanları tarafından aranmış, ABD’de bazı konuşmalar yapma çağrısı almıştım. Kendilerine tarih araştırmacısı olmadığımı söyleyerek bu teklifi geri çevirdim. Aslında konuya ilişkin söylediklerim, dünyaya diyalektik ve tarihi maddeci bir anlayışla bakan herkesin bildiği genel gerçekliklerdi. “Yeryüzünde son iki yüz yıldır emperyalizmin bilgisi dışında tek bir kurşun sıkılmamıştır”; yüz yıl öncesinde halklar arasında yaşanmış, çok acı kitlesel ölümlere, sürgünlere yol açmış bir gerçekliğe bakarken de bu bakış açısını yitirmemeli, olayların arkasındaki asıl faili, emperyalizmin kanlı ve iğrenç yüzünü deşifre etmeliydik. 18., 19. ve 20. Yüzyıl boyunca Asya’dan Afrika’ya çok geniş bir coğrafyada sömürgeler edinmiş, paylaşım savaşlarına yol açmış, halklar arasındaki savaşlar çıkararak kendi çıkarına kullanmış Batılı gelişmiş ülkeler parlamentolarında bir alışkanlık durumuna gelmiş “Ermeni Soykırımı”nı siyaseten onaylama ve yasalaştırma girişimlerine karşı da “Soykırımcılar soykırım yasası oylayamaz” diyordum.

Konuşmacı olarak davet edilmememin asıl nedeni de, konuya ilişkin önemli araştırmalarımın ya da ilginç açıklamalarımın bulunması değil, o sıra Ermeni olayıyla ilgili yayınlara başlamış Taner Akçam’ın kardeşi olmamdı.

Kardeşim Taner Akçam ile Ermeni sorununa bakarken farklı duyarlılıklarla hareket ettiğimizi sanıyorum. Bu sorun iki kardeş arasında da, diğer kardeşler arasında da tamamen çözülememiş bir düğüm olarak sonsuza kadar kalacak gibi geliyor. “Ermeni Sorunu”, özellikle de Taner Akçam’ın bu soruna bakışı, Dursun Akçam’ın çocukları arasında bir sorun olmanın da ötesine geçerek, tüm Akçam soyuna bulaşmış, dedelerimize kadar ulaşmış bir saldırı kampanyasına da gerekçe edilmişti. Bazı Avrupa kaynaklı internet yazı ve yayınlarının araç edildiği, yerli ve “milliyetçi” geçinen kimi çevrelerin de sazan gibi atlayarak yuttuğu (her kanattan aydınlarımızın en önemli hastalıklarından biri de, kendilerine kaynak olarak hep Batılı kimi Şarkiyatçıları, Batılı art niyetli yazar ve

araştırmacıları seçmiş olmalarıdır), kendine mal ettiği bazı metinlerde, Dursun Akçam'ın babası, Taner Akçam'ın dedesi, bana "Apul" diye seslenen, çocukluk yazılarımı yanında geçirdiğim, çok sevdiğim, herkesin de bana çok benzettiği (kışları çok soğuk ve karlı geçen Ölçek köyündeki evin ocak başındaki "gera" dediğimiz kendi yerine yalnız benim oturmama izin verirdi), öykü ve romanlarımın da kahramanı "Deli Eyüp"e, Eyüp Akçam'a da iğrenç saldırılarda bulunuldu. Taner Akçam'ın dedesinin Gürcü asıllı olduğu, 1915 olayları sırasında Ermeniler'e yol gösterdiği için köylüleri tarafından linç edildiği biçimindeki safsata ve iğrenç yalanlar bu sayfalarda boy gösterdi.

En küçük kardeşim Cahit Akçam'ın öncülük ettiği bir karşı dava girişimi ile, 1969 yılında akciğer kanseri nedeni ile vefat etmiş dedemiz Eyüp Akçam'ın mezar başındaki tarihi görüntüleyen, aynı "Hasanların Eyüp"ün 1914 kışı, 1915 bahar aylarında Ardahan Gölebert Köyü'nde oturan Ermeniler'in de içinde bulunduğu kimi silahlı milislerin saldırısına karşı köyü savunan on iki kişiden biri olduğunu, babamız Dursun Akçam'ın öz teyze çocukları Prof. Dr. Mecit Doğru (eski MHP Başkanı Alparslan Türkeş'in yakın dostu, Dağcılık Federasyonu Başkanı, Genel Cerrahi Uzmanı) ve eski Sanayi ve Teknoloji Bakanı Abdülkerim Doğru'nun babaları Mehmet Doğru tarafından yazılmış "Ardahan Ölçek Köyü Tarihi" adlı kitaptaki kroki ve belgelerle kanıtlayan bir dosya hazırladık. Eyüp Akçam'ın babası Hasan da (soyumuz, Ardahan Ölçek Köyü'nde Hasanlar adıyla anılır) büyük olasılıkla, o karmaşa yıllarında Çarlık Rusyası ordusunda gönüllü olarak savaşan Ermeniler tarafından öldürülmüştü. Açtığımız dava sonucu, karşı tarafla ilgili bazı mahkeme kararları alındı ve bu yayınlar büyük ölçüde bitti. Ancak, sonraki yıllarda da Türkiye'de hâlâ aktif siyaset içinde bulunan "milliyetçi" kanattaki bazı adlar tarafından Taner Akçam'la ilgili yorumlarda dedesine yönelik benzer savların kullanıldığı da oldu. Kendilerine gereken yanıtları vermeye çalıştık...

Ardahan'da ve doğup büyüdüğümüz Ölçek Köyü çevresinde aynı tarihlerde yaşananlar, dedem Eyüp Akçam'ın anlattıklarından hareketle küçük bibim –hala- Adalet tarafından kayıt altına alınmıştır; o notları bir romanımda ayrıca kullanacağım. Dedem Eyüp, o tarihlerde komşu köy olan Gölebert'te yerleşik Ermeni milisler tarafından gıyabında ölümüne mahkûm edilmiş, aynı köyde oturan, dedemin dostu Rum Kosti'nin (halam not aldığı anılarda Kirve diye söz eder Kosti'den ama doğrusunun Rumca 'efendi' anlamına gelen 'Kirye' olması daha güçlü olasılıktır) uyarması sonucu köyden kaçarak bir yıla yakın önce dağlık bölgedeki Kürt köyü Kızılkilise'de, daha sonra Ardahan'ın Kunzulut köyünde gizlenmişti. Bu anılardan bir kısmını dedemin ağzından ben de dinlemiştim.

Uzun yıllardır kardeşler arasında gerginliğe yol açan, yaşı epeyce ilerlemiş annemizi de üzen geçmiş tartışmalardan uzak kalmaya, Ermeni sorununa ilişkin genel kanılarım ve yargılarım dışında özel bir yorum yapmamaya özen göstermiştim. Geçtiğimiz yıl içinde Ankara Kitap Fuarı'nda karşılaştığımız Uluç Gürkan'ın "Değerli dost Alper Akçam'a sevgi ve saygıyla" diyerek 11.06.2023 tarihinde imzaladığı "Ermeni Sorununu Anlamak / Malta Yargılaması 1919-1921" başlığını kullandığı araştırma kitabını farklı çalışma programlarım nedeniyle ancak altı ay sonra okuyabilme olanağı buldum... Kitapta, bu konudaki suskunluğuma son verilmeyi gerektirecek önemli bulgularla karşılaştım...

Bugün Orta Doğu'da emperyalizmin yol açtığı "Medeni, demokrat Batı- barbar, bağınaz, saldırgan Doğu", karşıtlığı çirkin oyunu içinde çoluk çocuk, yaşlı veya hasta demeden on binlerce Gazzeli öldürülürken, İslam ülkeleri emperyalizmin bizzat doğurup kışkırttığı "İslamcı terör" ile Batı'nın jandarmalığını yapan İsrail ve benzer güçlerin saldırısı arasında "ya kırk satır, ya kırk katır" ikilemi içinde yaşarken, tarihe ilişkin bir şeyleri yeniden yorumlamanın, yüzlerce yıldır oynanan oyunların yüz yıl önceki sahnesine yeniden bir göz atmanın, bir yazar olarak kendi yazın bütünlüğümü tamamlamak açısından anlamlı olacağı inancına kapıldım. Çocukluğum, 20. Yüzyıl başlarında aile büyüklerimin yaşadığı o acı olayları dinleyerek geçti. O yaşanmışlıklar ile benim bir ömürdür biriktirdiğim tarihi bilgiler, sahibi olduğum, kendimce diyalektik bulduğum bakış açısı ile buluşmalı, bütünleşmeliydi.

Uluç Gürkan, kitabında çok önemli bir olayı araştırmasının odak noktasına koymuştu. 1. Dünya savaşının galipleri olan Batılı emperyalist ülkelerden oluşan "Müttefikler" güçler, yenik düşmüş, boyun eğdirdikleri Osmanlı payitahtına imzalattırdıkları, Anadolu topraklarını parçalayan, bir kısmını da "Ermenistan" diye ayıran Sevr anlaşmasına, "Ermeni Kırımı Suçlarının Yargılanması"na hükmeden maddeler de koymuşlardı (230 ve 231 nolu maddeler). Galip devletler hukukunun da dayatması olarak görebileceğimiz 1919-1920 tarihli, İngiliz Kraliyet Başsavcılığı'nın yürüttüğü Malta Yargılaması, dün için olduğu kadar, bugün için de olaylar hakkında çok önemli bir tarihi belge niteliğindedir. O yargılamaların sonucu, bugünün de bir ayırıcı gibi duruyor.

"Ermeni Sorunu" nun temelinde, Osmanlı'nın Ermeni halkına karşı uyguladığı "Tehcir" in, yani zora dayalı göç ettirmenin yer aldığını konuya azıcık ilgi duyan hemen herkes bilir. Uluç Gürkan, bu "Tehcir" i doğuran nedenlerin o günkü koşulların anlaşılabilmesi için gerekli olduğunu görmüş ve olayların hikâyesine Tehcir öncesinden başlamış, Tehcir

sonrasında da Ermeni kaynaklarından aldığı bazı bilgi ve belgeleri yan yana koyarak konuya belli bir açıklık getirmeye çalışmış.

Uluç Gürkan, birçok acının yaşandığı o sancılı tarihlerden hemen sonra, 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulmuş Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Başbakanı Katchaznuoni'nin, 1923 tarihinde Bükreş'te yapılan Taşnak Partisi toplantısına sunduğu rapordan alıntılar yapar. Katchaznuoni, "*Ermeni gönüllü silahlı birliklerinin 'Türklere ve Müslümanlara karşı faaliyete geçtiğini' ve 'askeri operasyonlara aktif biçimde katıldığını... katliamlar yaptığını' belirtmiş ve Osmanlı Devleti'nin bu koşullarda 'savunma içgüdüleriyle hareket ettiğini ve tehcir kararının amacına uygun olarak uygulandığını' itiraf etmiştir*" (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 26)

Tehcir öncesinde Osmanlı hükümetlerinde 22 Ermeni bakan, meşrutiyet meclislerinde 33 Ermeni milletvekili, orduda 29 Ermeni paşa, Dışişlerinde 7 Ermeni büyükelçi ve 11 başkonsolos görev yapmış, 41 Ermeni vali ve birçok yargı üyesi de devlet adına yetki kullanmıştı. Osmanlı darphanesi de Abdülhamit tarafından Ermenilere emanet edilmiş iken, Doğu Anadolu'da patlak veren ayrılıkçı kalkışmalar, Ermenilerin kendi özerkliklerini ilan etme, kendi devletlerini kurma girişimlerinden sonra işin rengi değişmeye başlamıştır. Osmanlı topraklarında başlayan "Türkçülük" akımlarının da bu değişimde rolü olduğu yadsınamaz.

Kuşkusuz, 1915 koşullarının iyice anlaşılabilmesi için yalnız Osmanlı ve Türk değil, Ermeni kaynaklarına da yakından bakılmalıdır. Ermenistan Cumhuriyeti Millet Meclisi Başkanı Boğos Nubar'ın Paris Barış Konferansı'na aktardığı bilgiye göre, o tarihlerde Çarlık Rusyası askeri birliklerinde 150.000 gönüllü Ermeni'nin asker olarak bulunduğu, Ermeni milis sayısının da 50.000 dolayında olduğu görülmektedir. (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 36)

27 Şubat 1915 tarihinde Ermeni çetelerinin Adilcevaz-Van arasında 300 kişilik bir Osmanlı birliğine saldırdığı, Van merkezinde birçok kamu binasının bombalandığı da yadsınamaz tarihi bir gerçeklik olarak bilinir.

Nisan 1915 tarihinde Van'da Ermeni isyancıların sayısı 30.000 i aşmış, Müslümanlar şehrin iç kalesine sığınmak zorunda kalmışlardır. "*Rus Çarı II. Nikolay, 21 Nisan 1915'te Van'daki Ermeni Devrimci Komitesi'ne bir telgraf çekerek 'Ruslara hizmetlerinden dolayı teşekkür' etmişti*". (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 38).

Doğu Anadolu'nun birçok bölgesinde benzer olaylar yaşanırken Osmanlı devletinin 24 Nisan 1915 tarihli genelgesi yayınlanır. Ermeni çetelerinin etkinliklerinin çok yoğun yaşandığı 14 ile gönderilen bu genelgede Hınçak, Taşnak ve benzeri Ermeni komitelerinin kapatılması, belgelerine el konulması, liderleri ile zararlı faaliyetleri bilinen Ermenilerin tutuklanması ve bunlardan buldukları yerde kalmaları sakıncalı görülenlerin uygun yerlerde toplatılması emredilmiştir.

Mayıs 1915'te Van'ın Ermeniler tarafından işgal edilerek şehrin Ruslara teslim edilmesi üzerine 27 Mayıs 1915 tarihli "Tehcir" kararnamesi çıkarılır. Buna göre, isyancı Ermeni azınlık, Kafkas cephesi boyunca uzanan savaş bölgelerinden ülke içinde savunmaya tehdit oluşturmayacak biçimde, Suriye bölgesine doğru gönderilecektir.

Aynı tarihlerde Ermeniler Filistin'deki Fransız lejyonunda da asker olarak bulunmaktadır. Fransız Lejyonu'nun yarısından çoğu Ermenilerden oluşmaktadır.

Tehcir konusunda birçok farklı görüşün olduğu bilinmektedir. Amerikalı asker kökenli tarihçi Edward J. Ericson'a göre Tehcir, "*Ermenilerin yok edilmesini amaçlamaz... Askeri bir tehdit oluşturan Ermenilere karşı savaş koşullarında askeri ve stratejik gereklilikle alınmış bir karardır.*" (Edward J. Ericson, *Ottomans and Armenians*, Newyork, Palgrave Macmillan, 2013, s 213-214, anan Uluç Gürkan, *Ermeni Sorununu Anlamak*, s 48)

1916 yazında Londra'da Türkiye'yi paylaşma planları yapılırken, Kilikya'da Türklere karşı savaşmak üzere bir Ermeni Lejyonu kurulması da karar altına alınmıştır. Bölgede Ermeni çetelerinin saldırıları sürmekte, zor durumda kalmış Türk köylüleri bölgedeki İngiliz işgal komutanlığına başvurmaktadır (Uluç Gürkan, *Ermeni Sorununu Anlamak*, s 41)

Kuşkusuz, zora dayalı yer değiştirme eylemi olan "Tehcir"i doğuran bu ve benzeri nedenler ne olursa olsun, sonuçta yüzbinlerce insanın buldukları yerden aç sefil bir biçimde sürülmesine, tecavülden soyguna her türlü kötülüğe uğratılmasına kadar varmış olaylardan üzüntü duyulmamasına gerekçe gösterilemez. O günün ortamı, günün koşullarının iyi değerlendirilebilmesi için olayların ayrıntısıyla bilinmesinde yarar olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yüzbinlerce Ermeni yaşamını, Rus, Fransız ve İngiliz orduları saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşırken yitirmiştir. "*Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Fridtjof Nansen'in bu konuda 21 Eylül 1951 günü 16. Oturum'da yaptığı açıklama oldukça çarpıcıdır: 'Savaş sırasında... Müttefik ülkeler*

Ermenilere Türklere karşı birlikte savaşırsanız ve savaş başarıyla lehimize sonuçlanırsa size bir ulusal yurt, özgürlük, bağımsızlık vereceğiz dediler. Ermeniler müttefik güçler için savaştılar. 200 Bin gönüllü yaşamını bu anlaşma için feda etti. Fakat mütareke imzalandığında ve barış sağlandığında Ermenilere verilen söz unutuldu. Sorun şimdi bu parlamentonun önüne getirilmiş bulunuyor. Sadece bir kere değil, değişik yıllarda üç kere... Burada defalarca Ermeniler'in ulusal vatana kavuşturulmasına ilişkin sayısız önerge kabul edilmiştir.” (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 41-42)

1915 ve sonrasında yaşanan olaylarla ilgili olarak birçok Ermeni raporu hazırlanmış, Milletler Cemiyeti dışında çeşitli Batılı ülke hükümetlerine de bu raporlar gönderilmiştir.

Türkiye topraklarında Büyükelçi olarak görev yapmış ABDli Amiral Mark Lambert Bristol'e göre bu Ermeni raporları ve kendisinden önce büyükelçilik yapmış olan Hans Soachin Morgenthau'nun tuttuğu kayıtlar gerçeği yansıtmamaktadır (Bu raporlar, yakın zamanlarda, ABD Kongresi'nde "Soykırım Yasası" oylamaları sırasında kanıt olarak kullanılmıştır).

Amiral Bristol'ün ABD Kongre Kütüphanesi'nde bulunan raporları arasında ilginç notlar bulunmaktadır *“Görüyorum ki, Türklerin Kafkasya'da binlerce Ermeni'yi katlettiği yolundaki raporlar Amerika'da serbestçe dağıtılıyor. Bu tür raporlar o kadar tekrar ediliyor ki, kan beynime sığıyor. Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti (ACRNE), misyoner Yarrow (Amerikan Yabancı Misyonlar Masası –ABCFM) ve Amerikalı kendi vatandaşlarımızdan, Ermeni raporlarının yanlış olduğunu tartışmasız biçimde ortaya koyan raporlara sahiptir.”* (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 51)

1917 Ekim Devrimi ile Rusların bölgeden çekilmesi sonrasında olayların boyutu farklı noktalara varacaktır. 15 Aralık 1917 tarihli Brest Litovsk anlaşması ile Kars, Ardahan, Batum Osmanlılara geri verilmiştir. Bu tarihten sonra da bazı bölgelerde çatışmalar yaşanmıştır.

14 Haziran – 12 Haziran 1919 tarihleri arasında bir yardım kuruluşu olan ACRNE (American Committee for Relief in the Near East / Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti) için çalışan Yüzbaşı Emory H. Niles ve Arthur E. Sutherland Jr, yerel yardım ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla Bitlis, Van ve Erzurum yolunu izleyerek Mardin'den Trabzon'a gitmiştir. Niles ve Sutherland'ın 16 Ağustos 1919 tarihindeki raporlarında *“Ermeniler'in bölgedeki nüfusun dörtte üçünü katlettiği”* yolunda garip bir iddia vardır. Bitlis'te, Van'da zarar görmemiş olan yerler yalnızca kilise ve işaretlenmiş Ermeni evleridir. Müslümanlara

ait yapılar tamamen yıkılmıştır... İki araştırmacı, raporlarında karşılaştıkları yerli köylülerinin kendilerinden ihtiyaçlarının karşılanmasını istemediklerini, Ermenilerin yaptığı zulümlerden söz ettiklerini belirtmişlerdir. Araştırmacılara göre, “*Detaylar Türklerin Ermenilere yaptıklarıyla neredeyse aynıdır. Ermenilerin Türklere, Türklerin Ermenilere karşı suçlu oldukları gibi, aynı suçlardan suçlu olduklarının da inkâr edilemez olduğunu düşünüyoruz.*” (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 49)

ABD kongresine verilen raporlara göre, Ermeniler isyan ettikleri bölgelerde halk çoğunluğunu oluşturmuyor olmaları da işin başka bir boyutunu gün yüzüne çıkarmaktadır.

1919-1920 yıllarında Türkiye’de bulunmuş, ABD Ordu İstihbarat Subayı, Paris Barış Konferansı delegesi Albay Charles Furlong’un konuşması da olayların iç yüzünü anlayabilmek açısından önemli ipuçları içerir. “*Türkiye’deki Ermenilerin katledildiğini duyduğumuzda gerçeğin yarısını duyuyoruz. Ermeniler ve Rumların Türk katliamlarını duyduğumuzda diğer yarısını da duyacağız.*” (Charles Furlang, 25 Temmuz 1921 tarihli konuşma, anan, Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 50)

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu alıntılar ışığında, dönem coğrafyasında her iki halkın da birbirine oldukça acımasızca davrandığı anlaşılmaktadır. Unutulması mümkün olmayan o olaylar nedeniyle yalnızca bir tarafı “masum”, diğer tarafı, “saldırgan ve canî” olarak ilan etmek çok da gerçekçi bir davranış olmayacaktır.

Ermeni Tehciri olayları konusunda gerçeğe ve hukuka en yakın kararları verecek olanlar, siyasi karar organları olan parlamentolar değil, bağımsız yargı organları olmalıdır; dönem koşullarında gerçekleştirilmiş yargılanmalar da iyice gözden geçirilmelidir.

Tehcir’le ilgili ilk yargılamalar 1915 yılında Osmanlı mahkemelerinde gerçekleşmiştir.

Tehcir olayı sırasında yaşanan, çoğunluğu merkezi idarenin bilgisi dışında yaşanmış birçok saldırı, katliamdan İstanbul’daki devlet organları da haberdar olmuş, bazı önlemler almaya çalışmışlardı. Dahiliye Bakanlığı’nın Diyarbakır Valiliği’ne gönderdiği 12 Temmuz 1916 günlü telgraf şu biçimdedir: “*Son zamanlarda vilayet içindeki geceleri kentten dışarı çıkarılarak koyun gibi boğazlandığı, şimdiye dek öldürülenlerin 2.000 kişi tahmin edildiği haber alınmıştır. Kesinlikle önlenmesi ve gerçek durumun bildirilmesi...*” (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 77)

29 Ağustos 1915 tarihinde bütün valilikler ve mutasarrıflıklar Sevk ve İskan (Tehcir) uygulamasının amacı konusunda uyarılmış ve talimatlandırılmış olmasına karşın yeterli güvenliğin alınamadığı ve birçok acı olayın yaşandığı da açıkça ortadadır.

1916 başlayan, 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar süren, 12 Osmanlı Divan-ı Harbi mahkemesi yargılaması sırasında 1673 kişi tutuklu olarak yargılanmış, 67 ölüm cezası, 524 hapis, 68 kürek, para, kale hapsi, pranga ve sürgün cezaları verilmiştir. İdam edilenler arasında Sirozlu Çerkez Ahmet, Dersaadetli Halil, Sivas-Şarkışla jandarma komutanı Teğmen Nuri de vardır.

Tehcir'in bir diğer yönü de 1916 yılında uygulamaya son verilerek Ermenilere geriye dönüş izninin çıkarılmış olmasıdır. Ancak artık iş işten geçmiş, yüzbinlerce insan yerinden yurdundan edilmiş; çok kötü koşullarda uzun yolculuklara çıkmış, saldırılara uğramışlar, tecavüzden soyguna her türlü kötülüğe hedef olmuşlardır. Kendi toprağından, evinden ayrılmış Ermenilerin mülklerine başkaları tarafından zorla el konmuştur. Osmanlı yönetiminin kendi devlet varlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilme amacıyla aldığı önlemler unutulamayacak bir kırıma yol açmıştır. .

Konuyla ilgili ikinci Osmanlı yargılaması farklı bir boyut taşır...

1919 Mondros Mütarekesi sonrası Korgeneral Mahmut Hayret Paşa başkanlığında kurulan Divan-ı Harb mahkemesinin sekiz üyesinden dördü azınlıklar arasından seçilmiştir.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kurulan bir komisyonun gördüğü lüzum üzerine Sivas eski valisi Muammer Bey, Diyarbakır eski valisi Dr. Reşid Bey, Musul eski valisi Memduh Bey, Sayıştay üyelerinden Macid Bey ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal "Ermeni Kırımı" suçlaması ile tutuklanır (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 82).

İstanbul'a İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanan Mondros Mütarekesi'nin mimarı Amiral Arthur Calthorpe ise Tehcir'den sorumlu İttihatçıların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasına karşıdır. İngiliz Hükümeti ile yapılan yazışmalar sonucu, suçlu olduğu varsayılan Türkleri yargılatmakla, Mısır'da Mareşal Allenby, Irak'ta General Marshall, Kafkasya'da General Milne görevlendirilmiştir. (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 83)

23 Ocak 1919'da tutuklanma talebi ile 173 kişilik bir liste Amiral Calthorpe'un çevirmeni tarafından Osmanlı Dahiliye Vekaleti'ne verilir. Tutuklanması istenen kişilerle ilgili herhangi bir kanıt gösterilmemiştir. İlk listedeki kişilerden 112 devlet adamı tutuklanarak "Bekir Ağa Bölüğü" denen Harbiye Nezareti'ne atılır.

Kendisi de İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi olan Osmanlı Sadrazamı Damat Ferit, işgal komutanlığının bir dediğini iki etmemenin ötesinde, Türk olmayan azınlıklara yönelik saldırılardan sorumlu olarak gördüğü İttihat Terakki Partisi yöneticilerinin ve partiyle

birlikte hareket etmiş subayların üzerine bitmek bilmeyen bir intikam hırsıyla yürümektedir.

İngiliz komutan Calthorpe ise yargılamamın kendileri tarafından yapılmasında ısrarcıdır. Çoğunluğu Ermeni kırımını ve İngilizlere karşı da suç işledikleri gerekçesiyle tutuklananların Malta sürgünü ve yargılamaları bu ısrarın sonucu gerçekleşecektir.

Ek bir liste ile 40 kadar kişi daha tutuklatılır.

Tutuklanıp İngiliz yönetimi altındaki Malta'ya gönderilenler, burada kurulacak mahkemelerde yargılanacaklardır.

Fransızlar işgal edilmemiş bölgelerdeki yargılamaların Türk makamlarına ait olması gerektiği görüşündedir ve Malta yargılaması düşüncesine karşı çıkmaktadırlar.

Mondros Mütarekesi sonrası, 1919 yılında İstanbul'da kurulan Divan-ı Harb mahkemesi halka açık değildir, 28 Nisan 1919 tarihli kararname ile sanıkların avukat tutma ve savunma yapma hakkı da ellerinden alınmıştır.

Daha önce Yozgat istinaf mahkemesinde ve 1915-1916 Divan-ı Harbi yargılamalarında yargılanmış ve beraat etmiş olan Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal İstanbul'daki yeni kurulan Divan-ı Harb mahkemesinde yeniden yargılanarak idama mahkûm edilir ve infazı 10 Nisan 1919'da yerine getirilir. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey de 4 Temmuz 1920'de yargılanıp 15 yıl kürek cezasına mahkûm edilmiş olmakla birlikte yeniden yargılanarak bu kez idam cezası verilir ve hüküm 5 Ağustos 1920 günü gerçekleştirilir.

Damat Ferit Paşa'nın asıl yöneticisi olduğu Divan-ı Harb mahkemelerinin diğer bir kararı da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında gıyaplarında verilmiş olan idam hükmüdür. Gıyaplarında idama karar verilmiş diğer kişiler arasında İttihat Terakki yöneticileri Talât, Enver, Cemal Paşalar ve Nazım Bey de bulunmaktadır.

İngiltere Hükümeti'ni temsil eden Amiral Calthrope bile mahkemenin verdiği kararları “maskaralık” olarak tanımlamaya başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda “*Mahkeme süreci, hem bizim hem de Türk Hükümeti'nin itibarını zedeleyen bir maskaralığa dönüşmüştür*” ifadesini kullanır. (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 101)

İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, “Ermeni kırımını” suçlamasıyla ilgili olarak kendileri tarafından dava açılması ve tüm Osmanlı

Gayrimüslimleri aleyhine işlenmiş suçların soruşturulması konusunda ısrarcıdılar. Bu amaçla, Londra’da ve Malta’da çuvallar dolusu belge toplattırılmıştır.

Malta’da sürgünde bulunan kişilerle ilgili soruşturmayı İngiltere Kraliyet Başsavcılığı doğrudan yürütmektedir.

Ancak ortaya bir olumsuzluk çıkmıştır. Yargı makamları, toplanan çuvallar dolusu evrak ve ifade içinde yargılamaya kanıt oluşturacak bir belge bulamamaktadır. O günün savaş galibi ve üzerinde güneş batmayan bir imparatorluğu temsil eden Kraliyet Başsavcılığı, gerçekten de ortada tek yanlı işlenmiş bir “kırım” suçu varsa, bunu hüküm altına alma konusunda tereddüt etmeyecek bir konumdadır. Başsavcılık, bir süre yürüttüğü soruşturmalar sonucu, haklarında İngiliz esirlere kötü davrandığı savı ileri sürülmüş sekiz kişi dışında kimse için bir hukuki işlem yapılamayacağı kanısına varmıştır. (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 125)

Tutuklu Türkler için “siyasi suçlu” nitelmesi yapan Kraliyet Başsavcılığı, toplattırılmış kişilerin Malta’da tutulmalarını *“hukuki temelden yoksun yüksek politika sorunu olarak”* tanımlamaktadır. (İngiliz Başsavcılığında Dışişleri Bakanlığı’na yazı, Londra, 20. 05. 1920, alıntılan Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 125)

İngiltere Savaş Bakanı Churchill, suçluların serbest bırakılmasından yanadır.

Kraliyet Başsavcılığı kendi elindeki bilgi ve belgelerle dava açmaya yetecek hukuki kanıt bulamayacağını anlayınca, Amerika’dan gelecek bazı belgelere umut bağlar. Başsavcılık, Lord Curzon’un “hukuki dava açılmıyorsa siyasi dava açılsın” yönündeki skandal talebini de yanıtız bırakmıştır. Adında “Kraliyet” de olsa, Başsavcılık, hukuku her türlü siyasi öngörünün üstünde gören bir anlayışla davranmaktadır. Bir süre sonra, Amerika’dan da yeterli kanıt elde demeyeceği kanısına varınca, Malta yargılamasına “dava açılmaz” diyerek son noktayı koyar... Kararı açıklayan metinde *“tutuklular aleyhine yapılmış olan suçlamaların doğruluğuna tanıklık yapabilecek hiçbir kişiden ifade alınamamıştır”* açıklaması da yer almaktadır. Sonuçta, *“Ermeni ve Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarının ‘toplu olarak öldürüldükleri’ gerekçesiyle ‘bir hukuk mahkemesinde dava açmaya yeterli kanıt’ bulunmamıştır. Dolayısıyla ‘kovuşturmaya gerek görülmemiş’ ve dava açılmamıştır.”* (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 165)

Başsavcılık, daha önce haklarında esirlere yönelik olası kötü davranışları nedeniyle potansiyel suçlu olabileceğine inanılmış sekiz kişinin de esir değişiminde kullanılmasına karşıdır, dosyanın kapatılmasını uygun görmüştür.

31 Ekim 1921 tarihinde Malta'daki tutuklular İstanbul'a iade edilir ve Malta yargılaması süreci bu şekilde sonlanır.

İngiltere Kraliyet Başsavcılığı'nın takipsizlik kararı Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nın en zayıf zamanına denk düşmüştür (29 Temmuz 1921). Verilen bu kararı İngiltere'nin Anadolu'da temelleri atılmaya çalışılan yeni devlet ile iyi ilişkiler kurma niyetinin bir sonucu olarak yorumlamak da mümkün olmayacaktır.

Kraliyet Başsavcılığı'nın verdiği bu takipsizlik kararına karşı, Milletler Cemiyeti ya da başka bir kurumdan da itiraz gelmemiştir.

1919 yılında Damat Ferit Paşa yönlendirmesiyle kurulmuş Divan-ı Harb'deki birçok karar ise sonradan verilmiş temyiz hakkı ile bozulmuş ve 1915 Tehciri sonrasında yaşanan olaylarla ilgili uluslararası bir mahkeme kararı ortaya çıkmamıştır.

“Ermeni Sorunu” konusunda yazılmış bazı tezlerde ileri sürüldüğü gibi, Birleşmiş Milletler'in Soykırım Sözleşmesi'nde 1915 olaylarına ait bir atıf yoktur ve olaylar bir “savaş trajedisi” olarak anılmıştır.

Günümüzde Batı parlamentolarında yapılar “Soykırım” oylamalarının hukuki bir yanı olamaz. Uluslararası saygınlığı olan hiçbir mahkemeden de böyle bir karar ya da değini çıkmamış olması gözden ırak tutulmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler'in bir organı olan Uluslararası Adalet Divanı'nın böyle bir kararı yoktur. “*AIHM Büyük Dairesi, 15 Ekim 2015 tarihinde, daha önce 2. Daire'nin verdiği hükme uymuş, 'soykırım'ı inkârın cezalandırılmasının ifade özgürlüğü ihlali olduğu iddiasını 7'ye karşı 10 oyla reddetmiştir.*” (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 177)

“Ermeni Sorunu”nda bir “soykırım” kavramının kullanılmasından yana olanların sıkça kullandığı, Hitler'in sözlerini kendilerine tanık göstermeye yönelik savları da nesnel bir gerçekliğe dayanmamaktadır. Washington'daki Holokost Müzesi girişinde yer alan “Kim Hatırlıyor Ermeni Soykırımını” sözünün Hitler'e ait olduğu tezi Nurnberg Mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Yazının farklı bir yazı biçimi ve harf karakteri ile sonradan Hitler'in notları arasına eklendiği de mahkeme kayıtları arasında er almaktadır.

ABD ve Avrupa parlamentolarında yapılan “soykırım” oylamaları, alınan kararlar, bu kararlar çerçeve ve çevresinde yaşanan bazı olaylarla, neredeyse Türkiye'nin kendisini suçlu ilan etmesi istenmektedir. Oysa ki, Yahudi Soykırımı sonrası Almanya'ya karşı böyle bir talep ileri sürülmemiştir. Benzer olayların yaşandığı Yugoslavya'da ya da

Sudan’da da halklar ya da milletler değil, kişi veya partiler sorumlu tutulmuştur. “Ermeni Sorunu”, Türk halkını suçlu ilan etmeye yönelik bir atmosfer oluşturma niyetiyle araç olarak kullanılıyor gibidir.

1915’ten onlarca yıl sonra kabul edilmiş Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi”nde de, Alman Nazi Partisi’nin Yahudiler’e yönelik soykırımını yargılayan ve kararlarıyla bunu kanıtlayan Nurnberg Mahkemesi arşivlerinde de 1915 olaylarına ilişkin “soykırım” tanımıyla yapılmış bir değini yoktur. 1915 tarihi, bu tarihin sonrasında yaşanan olayları bir “Ermeni Soykırımı” olarak tanıyan ve parlamentoları aracılığıyla bu kararı kendilerince yasalaştıran, bu “soykırım” kabul etmemenin suç olduğuna ilişkin kararlar alan Avrupa devletlerine en güzel yanıtı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi AİHM Büyük Dairesi vermiş olmalıdır.

Uluç Gürkan, yaptığı araştırmaları kendi kişicil kanıları ile tamamlayan bir üslupla metnine bir bütünlük kazandırmıştır.

“BM Soykırım Sözleşmesi gizli bir belge değildir. Her isteyen internetten ulaşabilir. Bu sözleşmenin hiçbir yerinde Ermeni olaylarına atıf yoktur. Bunun nedeni de, Birleşmiş Milletlerin ‘savaş şartlarındaki karşılıklı ölümlerin soykırım sayılamayacağı’ yolundaki görüşüdür.

Birleşmiş Milletler Savaş Komisyonu, 1948 Soykırım Sözleşmesini hazırlarken, aynen ünlü tarihçi Bernard Lewis’in belirttiği gibi, 1915’te yaşanan acıları ‘savaş trajedisi’ kapsamında değerlendirmiştir. Ermenilerin Sevr Antlaşması görüşmelerine ‘savaşın tarafı’ olarak katılmış istemiş olmaları da hem Bernard Lewis’in tespitini hem de Raphael Lemkin’in Birleşmiş Milletlerde reddedilmesini doğrulamaktadır.

Savaş ve ‘soykırım değerlendirmeleri, bu bağlamda, savaş sonrasındaki ölümleri hafife almak, trajediyi olağanlaştırmak, ‘savaşta her şey olur’ demek değildir. Vicdanları dondurmamak, sıkışınca koşullara sığınmak anlamına da gelmez. Değerlendirmelerin özü, önyargıların ve nefretin tarihi-hukuki gerçeklerin önüne geçirilmemesidir.” (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 156-157)

“Ermeni Sorunu”nun Türkiye Cumhuriyeti kuruluş süreci ile ilişkilendirilerek, Huntington’un Müslümanlar’ı başrolde suçu tuttuğu “Medeniyetler Çatışması” tezindeki “hilal-haç” çatışmasının bir parçası sayılması da konuya yönelik çabalardaki art niyetleri çağrıştırmaktadır.

Huntington'un saldırgan ve sömürgeci emperyalist politikaları haklı çıkarmaya yönelik "Medeniyetler Çatışması" tezinin arkasında emperyalist ülkelerde yüz yılı aşkın bir süredir var olan "Türkleri Avrupa'dan ve Anadolu'dan çıkarıp atma" düşüncesinin rol alabileceği de gözardı edilmemelidir. "*Türklerin Anadolu'dan sökülüp atılma amacı, dönemin ABD Woodrow Wilson'un çağrısıyla 10 Ocak 1917'de bir araya gelen ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından Birinci Dünya Savaşı'nın ana amaçları arasında özellikle vurgulanmıştır.*" (Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, s 186)

Türkiye'de çok acı olayların yaşandığı o tarihlerin üzerinden bir yüz yıldan fazla zaman geçti... Olanlar unutulacak gibi değildir ama sonrasında ortaya çıkan, özellikle de Yakın Asya'da, Orta Doğu'da milyonlarca insanı yaşam olanaklarını sarsan, milyonlarca ölüme, sürgüne, büyük sığınmacı akınlarına yol açan olayları bir kenara bırakıp o günkü "Ermeni Sorunu"na saplanıp kalmak da trajikomik bir tablo oluşturmaktadır. O günkü olaylara saplanıp kalmış olan bazı tarihçiler biraz da yüzlerini başka taraflara, yakın zamanlara çevirmelidir.

"Parlamentolarında "Soykırım" oylaması yapan Batılı ülkelerin bu siyasi manevraları, bizzat kendilerinin, Afganistan'da, İran'da, birçok Orta Doğu ülkesinde kadınlara yaşam hakkı tanımayan, İslam üzerinden yürütülmüş ve bilinen sonuçlara yol açmış Şarkiyatçı politikaların sorumlusu oldukları gerçeğini gizleyemez.

Tam da benim bu yazıyı tamamlamak üzere olduğum bir zamanda, gelişmiş Batı ülkelerinin kışkırttığı ırkçılık politikalarından, Afrika'da siyah derili mazlum halkların kölece kullanılmalarından çok şeyler çekmiş Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Uluslararası Adalet Divanı'na Gazze'de yaşanan olaylardan ötürü İsrail karşıtı, "Soykırım" suçlamasıyla ilgili başvurusunun mahkeme tarafından kabul edilmiş olması, insanlık tarihi açısından çok önemli bir ders olarak kabul edilmelidir.

Yeryüzünün kardeşçe paylaşılması, emperyalist sömürü ve kültür politikalarına karşı barış ve kardeşlikten yana olunması, Tarihe de, bugüne de, geleceğe de, tüm insanlık suçlarına karşı adil ve evrensel hukuk ilkelerine dayalı, hümanizmanın her şeyin önünde tutulduğu bir anlayışla bakılması, herkesin önünde tarihsel bir görev olarak duruyor...

Kaynakça:

Mehmet Doğru, Ardahan Ölçek Köyü Tarihi, Atak Matbaası, Ankara, 1972

Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, Cumhuriyet Kitapları, 5. Baskı, Nisan 2021, İstanbul

